

VÁCLAV GRUBHOFFER, *Pod závojem smrti. Poslední věci Schwarzenbergů v letech 1732–1914,*

České Budějovice 2013, Nakladatelství Nová tiskárna
Pelhřimov, 444 s., ISBN: 978-80-905264-2-6

Již v úvodu tohoto pojednání budiž řečeno, že monografie Václava Grubhoffera je neobvyklým počinem. Do objemné publikace s vkusnou obálkou a citlivým metaforickým názvem shrnul autor výsledky svého několikaletého badatelského úsilí, s nimiž se historická obec mohla dosud seznámit jen zkratkovitě v podobě tam či onde publikovaných studií a článků. Při listování knihou člověku maně vytanou na mysli bývalé mnohosestránkové francouzské thèses d'état, které se vyznačovaly propracovanou erudicí, pevným metodologickým zakotvením i širokým rozhledem v odborné literatuře na dané téma. I tato kniha představuje pomyslný vrchol v bádání o posledních věcech člověka v 19. století a patrně dlouho nenajde svého následovníka.

Smrt není tématem, o kterém by se psalo lehkou, přesto či právě proto je psaní o smrti nanejvýš atraktivní. Ačkoli se autor k pohnutkám, jež ho k výběru tématu vedly, nevyjadřuje, bravurně podaným přehledem dosavadního stavu bádání (za zmínku stojí odkazy na italskou historiografii, u nás prakticky neznámou) dal najevo jeden ze zřejmých důvodů – i v bádání o smrti, ať už zahraničním či domácím, se 19. století ukázalo jako chudý příbuzný historie, jež svým raně novověkým a soudobým soupeřům nemůže nabídnout ani brilantní teoretická východiska, ani skvěle propracovanou metodologii, natož pak, především v případě šlechty, českojazyčné prameny. Václav Grubhoffe se však svým novátorským počinem obrací především ke světu živých; jeho knihu lze vnímat jako zásadní příspěvek pro poznání strategií vysoké šlechty v době rodící se občanské společnosti, v době, kdy vrcholí její úsilí „zůstat nahoře“.

Pro českobudějovického historika nemohlo snad být ani jiné volby, než aby se zaměřil na rod Schwarzenbergů, v poslední době možná až příliš upřednostňovaný.¹ Ve třech zásadních kapitolách knihy se postupně soustředil na poslední

1 Srov. například MARTIN GAŽI (ed.), *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2008; OLIVIER CHALINE (ed.), *Les Schwarzenberg. Une famille dans l'histoire de l'Europe XVIe–XXIe siècles*, Paris 2012.

nemoci Schwarzenbergů, rodinné pohřební rituály a na místa jejich posledního odpočinku. Skvělá teoretická výbava však autorovi umožnila zařadit i kapitolu o medikalizaci smrti na přelomu 18. a 19. století a nahlédnout na poslední věci člověka pod úhlem Foucaultova konceptu biomoci. Z této kapitoly, inklinující k rychle se rozvíjejícím, i v české historiografii, dějinám těla, se v dalších interpretativních částech knihy objevují především východiska podkapitol pojednávajících o pohřebních reformách a zdánlivé smrti. Strach z pohřbení zaživa se stal opravdu fobií v nejvyšších společenských vrstvách i v českém prostředí, byť si autor touto skutečností není příliš jist (s. 61), přece jen některé výzkumy již byly učiněny, jak tomu dosvědčuje například zapomenutá studie Jiřího Kopicí o testamentech šlechticů v 19. století² či některé dosud nepublikované výzkumy (například hraběnka Sophie Mensdorff-Pouilly měla ve 30. letech 19. století ze zdánlivé smrti ještě větší strach než z té opravdové a přála si být ponechána nepochována někde ve volném prostoru, třeba v jejich zahradním domku, celých osm dní, v zimě přikrytá kabátem, jako by odjížděla na poslední cestu).³ Studium testamentů šlechty, které autor patrně záměrně pro tuto interpretační rovinu nevyužil (byť velmi zasvěceně pojednal o interpretačních kategoriích výzkumu smrti, které nabídl Michel Vovelle právě na základě zkoumání testamentů), jistě umožní rozvinout další teorie o strategiích šlechty v reakci na postupující modernizaci společnosti.

Jako určující pro autorova východiska vnímám, přese všechny uvedené inspirační zdroje, tezi Philippa Arièse o postupně vytěšňované smrti, o smrti, která se v průběhu 19. století stěhuje z veřejného prostoru do soukromí. I v případě Schwarzenbergů mohl autor v době, kterou ohraničil léty 1732–1914, konstatovat ústup z veřejné formy umírání, kdy se u lože umírajícího schází celé příbuzenstvo, služebnictvo i hosté, k intimnějším formám, bez nežádoucích svědků. Od romantické smrti prvních desetiletí 19. století, která je krásná, ke smrti, která vyvolává nelibé pocity, ze které se člověk hroutí (příklad manžela Eleonory, rozené Liechtensteinové). Zatímco se zkoumáním veřejného obrazu pohřebních festivit a rituálu smrti jsme se již setkali v pracích o raném novověku,⁴ za naprosto průkopnické považují autorovo zaměření na vzájemnou součinnost intimního rozměru umírání a potřeby rodové reprezentace navenek – proti dřívějšímu ob-

2 JIŘÍ KOPICA, *Část obrazu historie 19. století zhlédnutá prostřednictvím testamentů šlechticů*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Historica 31/2003, s. 179–186.

3 Státní oblastní archiv v Plzni, pobočka Klatovy, Rodinný archiv Mensdorffů-Pouilly, kart. 23, závět Sophie Mensdorff-Pouilly, 15. 10. 1831.

4 Za všechny jmenujme práce Radmily Pavlíkové, Pavla Krále a Tomáše Malého.

dobí ustupuje jako upevňující prvek společenské distinkce zádušní mše či jejich počet a naopak vzrůstá úloha smutečního průvodu a, patrně spíše jen u představitelů rodu spojených s vojensko-politickou kariérou, okázalého ostentatia corporis. Ještě na počátku 20. století slavnostní konduky Schwarzenbergů zobrazovaly raně novověké uspořádání společnosti, kdy se šlechta nacházela na vrcholu společenské pyramidy, přičemž s poslední manifestací smutečního ceremoniálu starého typu se můžeme setkat ještě v roce 1939.

V souvislosti s potřebou okázalé manifestace společenské distinkce, pro kterou Václav Grubhoffner našel celou řadu důkazů, nemohu nezpomenout na otázku genderování umírání a smrti. Pro raný novověk již byla dokázána jednodušší inscenace pohřbů aristokratických žen i potlačení rituálu ostentatia corporis, stejně jako menší poměr tištěných kázání.⁵ I v testamentech aristokratických žen z první poloviny 19. století lze najít požadavky na provedení skromného a tichého pohřebního rituálu, patrně dle dobových hodnot ideálního ženství. Bylo by nanejvýš významné vědět, jak se v tomto směru chovali Schwarzenbergové – z autorových dvou příkladů z druhé poloviny 19. století (Eleonora ze Schwarzenbergu a Josefína, rozená Wratislavová) se nedá usuzovat, jestli tento jev dále nepokračoval v důsledku postoupivší sekularizace společnosti a proměny hodnot, či jestli stále trvající přání ohledně skromného pohřebního rituálu u žen podléhala přísným požadavkům na pěstování rodové kontinuity a formování rodinné paměti.

Monografie Václava Grubhoffera obsahuje celou řadu nových poznatků (například čtenářsky atraktivní uvažování nad důvody odděleného pohřbívání srdcí Schwarzenbergů, jevem v aristokratickém prostředí českých zemí patrně ojedinělým), vynikající jsou však i další interpretační roviny posledních věcí Schwarzenbergů. Jednou z nich je ústup ideálu dobré smrti dle katolického ritu (který dlouho formoval nejedno písemné vyjádření o posledních okamžicích daného šlechtice) a zcela nový, nesakralizovaný vztah ke smrti, skvěle identifikovaný v případě skonu Karla V. ze Schwarzenbergu na bojišti první světové války v důsledku úplavice: žádné poklidné, Bohu se oddávající, poslední hodiny – je tu jen vystrašený mladý muž, který se bojí umřít.

Václav Grubhoffner by snad mohl svou knihou naznačovat, že Schwarzenbergové zachytili rychle se rozvíjející se lékařský diskurz a v jeho intencích konali

5 Dle zjištění Pavla Krále citováno v RADMILA PAVLÍČKOVÁ, *Rituál umírání a smrti v pohřebních kázáních nad muži a ženami v raném novověku*, in: Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy, (edd.) Radmila Švaříčková Slabáková, Jitka Kohoutová, Radmila Pavlíčková, Jiří Hutečka, Praha 2012, s. 110–125.

– obklopovali se uznávanými lékařskými autoritami, léčili se podle nejnovějších metod, nechali se hned na začátku 19. století očkovat. Domnívám se však, že zásadní jsou náznaky zcela opačného rázu: až na jeden případ v důsledku pobytu mimo domov (diplomat Karel Vavřínek ze Schwarzenbergu podlehl spále na své misi v Číně) se nemluví o tom, že by Schwarzenbergové byli léčeni či umírali v nemocnicích, své poslední hodiny tráví naopak ve svých vlastních domech, navíc si budují své vlastní hrobky, smuteční ceremoniál se odehrává zcela v jejich režii (byť koncem 19. století využívají i služeb pohřebních firem). Rovněž balzamování, běžné ještě na začátku 20. století, vypovídá o tom, že se Schwarzenbergové snažili vzdorovat nejen smrti, ale v jistém směru odolávali zásadním způsobem i medikalizaci, nastolené občanskou společností.

S posledními řádky knihy napadá čtenáře nejedna otázka – jakým způsobem byly pohřbívány děti Schwarzenbergů, event. narozené mrtvé děti, a jak se členové rodu stavěli k potratům? A co další fáze pohřebního rituálu, jako například držení smutku? Bylo nezbytně dodržováno? Nejvíce však čtenáře bude pravděpodobně zajímat otázka emocí – jak se se skolem člověka vyrovnávali jeho blízcí, a byl tento postoj v průběhu 19. století neměnný? I když Václav Grubhoffer avizuje výzkum pramenů osobní povahy v dalších bádáních, i tak mnohé naznačil. To už bychom se však ocitli ve zcela jiných oblastech bádání – v dějinách emocí či emočních dějinách. Prozatím bude stačit, pokud si znovu přečteme tuto ojedinelou knihu, včetně poznámkového aparátu, který sám o sobě předčí nejednu historickou monografii.

Radmila Švarčíková Slabáková